

**Forrásaink a reformációról. Dokumentumok az MNL Országos Levéltárából. Szerk. Künstlerné Virág Éva.
Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2018. 332 old.**

A Magyar Nemzeti Levéltár 2017-ben, a reformáció 500. évfordulóján huszonegy kötetes forráskiadás-sorozatot indított. A jubileumhoz kapcsolódó sorozatcím egy kicsit becsapós: a források valójában a magyarországi protestantizmus történetét mutatják be a 16. századtól a huszadik századig, s nem a reformáció történetét. A két éve egymás után megjelenő kötetek közül eddig csak a Zala megyei volt a kezemben,¹ s azt szakszerűnek találtam. Ezek után nagy érdeklődéssel vettem kezembe a budapesti kötetet, amely azonban csalódást okozott. Itt olvasható recenziómban ezért többségében a bírálat fog dominálni.

Az egész sorozatra vonatkozik, hogy nincs benne mutató, arra hivatkozva hagyták ki, hogy digitálisan is hozzáférhetővé lesz a teljes anyag. A személynévmutató, helynévmutató ugyanakkor már részben értelmezés is (például elkülöníti az azonos nevű személyeket vagy a hasonló helységneveket), ha elkészült volna az egyes kötetekhez, az a digitális feldolgozást is megkönnyítette volna. Jelzem, hogy mind a mai napig (2020 januárjában írom ezeket a sorokat) nem érhető el az interneten forráskiadások szövege. Azt is el kell mondanom, hogy hatalmas lehetőséget szalasztott el a levéltáros-szakma, amikor az évfordulós támogatásokat ilyen gyorsan és belterjesen előállított kötetre költötte el. A bővebb 16. századi anyagot is tartalmazó archívumok esetében lehetőség lett volna összefogni a korszak kutatóival, s valóban a reformáció történetére koncentrálni. Ha mégis a több évszázados áttekintés mellett döntöttek volna, akkor azoknak a koroknak is megvannak a szakemberei, akik jól ismerik a forrásokat. Ez az egyes kisebb levéltáraknál talán működhetett, az Országos Levéltárnál biztosan nem, s ennek súlyos következményei lettek. Megjegyzem: én magam is hosszú listát tudtam volna adni az Országos Levéltár protestáns vonatkozású kiadatlan, 16. századi iratairól, s ugyanez vonatkozik más kollégákra is.

Lépünk közelebb a budapesti kötethez, amely a sorozatszerkesztő, Kovács Eleonóra előszavával kezdődik. Ezt követi a szerkesztő, Künstlerné Virág Éva bevezetője, amely félreérti a feladatát, s az egész reformációt és több évszázad protestáns egyháztörténetét megpróbálja néhány oldalban bemutatni, csak éppen hiányzik belőle az utóbbi 60–70 esztendő hazai és külföldi szakirodalmának ismerete, s időnként vaskos elfogultságok is megjelennek. Így lesz a reformáció a skizma utáni legnagyobb csapás a keresztény egyházra (10. old.), s a szerző Kálvint is elítéli, mert a kezét beszenyeyezte Servet vére (11. old.). A korabeli európai helyzet nem ismeretére utal, hogy a 16. századi Lengyelországot többségi katolikus országnak tartja (12. old.), s szerinte a reformáció-kori Magyarországra a cuius regio eius religio elve volt a jellemző (13. old.). Az utóbbi harminc esztendő kutatásai és forráskiadásai után elképesztő kijelentést olvashatunk a Kádár-korszak egyházpolitikájáról is: „az állam egyre inkább szövetségest lát az egyházi vezetőkben, s az egyházak belső életébe semmi esetre sem kíván beleavatkozni.” (15. old.) A válogatás által is közölt iratok (pl. az 1970-es évekbeli

¹ Forrásaink a reformációról. Dokumentumok az MNL Zala megyei levéltárából. Szerk.: Kulcsár Bálint. Bp., 2018.

Éliás József-ügy) alapvető félreértése ez: az akkori rezsim egy diktatúra volt, amely a titkosszolgálaton, az Állami Egyházügyi Hivatalon és az együttműködő lelkészekén keresztül valójában az egyházak felszámolására törekedett. Célszerű lett volna ezt a bevezetőt egy egyháztörténezzsel, mondjuk Csepregi Zoltánnal megíratni, de – ahogyan már mondtam – a szakértőket teljesen kihagyták a kötet elkészítéséből.

A forrásközlések sem hibátlanok, s főként hiányosak a jegyzeteik. Már önmagában az a tény, hogy a könyv négyszáz évet fog át, s a felhasznált irodalom jegyzéke kétoldalas, sokat elárul. Melanchthon leveleit egy heidelbergi kutatóközpont lajstromozza és adja ki kritikai kiadásban, erre ez a kötet nem hivatkozik. Felületesen ismeri a 16. századi és későbbi magyar szereplőket: a humanista műveltségű Péchy Gáspár vagy Csáky Mihály kancellár nemesi előnév nélkül, erősen hiányos adatokkal szerepelnek, de id. Kármán Józsefről sem tudja, hogy élete végén püspökké választották. Tévesen állítja, hogy Melius Péter (s nem Méliusz, ahogyan a könyv nevezi!) „a Nádasdyak sárvári udvarában ismerkedett meg a lutheránus vallással”, s természetesen nem volt „a magyarországi református egyház megszervezője” sem, ugyanis ilyen szervezet akkor még nem létezett, csak önálló egyházkerületek és egyházmegyék laza szövetsége az ország keleti felében. Ha volt is szervező, azt inkább Szegedi Kis Istvánnak hívták. Kapitális melléfogás a Károlyi Gáspár levél, ugyanis két egykorú Károlyi Gáspárt ismerünk, s a nagybányai keltezés mutatja (meg a kézírás is nyilván), hogy ez nem a bibliafordító levele. Ez a Károlyi Gáspár deák 1568-ban a nagybányai bányákat felügyelte (curator fodinarum Rivuliensium),² 1577-ben és 1580-ban a város főbírója volt,³ de 1583. szeptember 9-én már mint elhunytat említik.⁴ Elég lett volna megnézni a frissebb szakirodalmat a tévedés kiküszöböléséhez. Hogy igazságos legyen, hozzáteszem, ezt a Forgách Pálnak írott levelet már Bártfai Szabó László is említette a Forgách családról írt monográfiájában, s ő is a bibliafordítónak tulajdonította: A szöveget nem ismerve korábban én is lehetségesnek tartottam, mivel a gönci prédikátor kapcsolatban állt később Forgách Imrével, azonban a keltezés és a levél tartalma eldönti a kérdést.

Visszatérve Melius Péterre, Melith Ferenchez írott levele már régóta ismert, először Lukcsics Pál közölte 1929-ben, együtt egy Melith Györgyhöz intézett episztolával⁵ – ez azonban a forráskiadás jegyzeteiből egyáltalán nem derül ki. Másutt is hiányosak a jegyzetek: Rákóczi Zsigmond levele Ernő főhercegnek szintén évtizedek óta kiadott, jelen sorok írója fordította le magyarra még 1984-ben, s természetesen itt sincs szakirodalmi utalás, az sem derül ki a szélesebb nagyközönség számára, hogy milyen harcok voltak ebben az időben a naptárreform körül. Az már csak apróság, hogy Rákóczi ekkori tisztségének helyes megnevezése egrí főkapitány, s nem „kapitány”. Alvinczi Péter levelénél Rákóczi Györgyhöz a szöveg az úrva-

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL.) E 254. (= Szepesi Kamara levéltára), Repraesentationes, informationes et instantiae, 1. cs., 1568 augusztus, No. 18. és 35.

³ MNL OL. E 254. 5. cs., 1577 február, No. 19. – 10. cs., 1580 január, No. 13.

⁴ MNL OL. E 211. (= Magyar Kamara levéltára, Lymbus) 2. cs., f. 490.

⁵ LUKCSICS PÁL: Meliusz Juhász Péter a nagyváradi hitvitáról és Debrecen feldúlásáról. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1929. 461–464. p.

csora kérdéséről beszél, de a latin szavak lapalji magyarázatából világosan látszik, hogy a közreadónak fogalma sincs, miről szól az egész, s milyen kényes helyzetben volt Alvinczi református lelkészként a kassai evangélikus egyház kötelékében. Szintén hiányzik a kommentár a Bethlen Kata Önéletírásának kiadásával kapcsolatos iratnál, nem kapunk magyarázatot arra, miért kellett tanúvallatást tartani a könyvről.

Mindezek után azt is el kell mondanom, hogy az átírás sem tökéletes (vagy csak a sajtóhiba?), hibajegyzék helyett álljon itt csak egy példa: Páldi Székely István kolozsvári nyomdász a fenti tanúvallatás során azt mondja: „typographus legényem”, ez a forráskiadásban úgy jelenik meg: „typographus légyenem”. Több irat is tárgyalja a református templomok ülésrendi és székvitáit, de a bevezető sugalmazása ellenére ezek nem az egyházi hierarchiáról szólnak, hanem a 18–19. századi feudális társadalom rendjének leképeződéséről a templomok terén belül. Ugyanakkor óriási hiányok is vannak: egyetlen irat sem szól például a gyászévtized üldöztetéseiről és a gályarab lelkészekről. Nem jelennek meg (vagy csak futólagos utalásként vannak jelen) a protestáns egyházakon belüli különböző irányzatok, a puritanizmus, a pietizmus, a racionális (liberális) teológia, a 20. századi ébredések.

Összességként csak a sajnálatomat tudom kifejezni, hogy a kellő tudományos együttműködés hiányában az Országos Levéltár munkatársai egy olyan feladatot vállaltak magukra, amelyhez valójában nem értettek. Könyvük az elmondottak ellenére sem értéktelen, de jelen formájában túl sok hibát tartalmaz. A sorozat többi húsz kötete remélhetőleg javít az összképen, s az internetes megjelentetés alkalmával a hibákat ki lehet javítani, s a hiányosságokat még pótolni lehet.

(ism.: Szabó András)

FRAUHAMMER KRISZTINA: Imák és olvasatok. Imakönyvek a 19–20. századi Magyarországon. Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2019. (A vallási kultúrakutatás könyvei, 42.) 249 old.

Az imakönyvek az utóbbi két-három évszázadban kulcsszerepet töltek be a vallásosságban, az analfabétizmus nagyarányú csökkenésével az egyéni és közösségi hitélet egyik legfontosabb eszközévé válva. Az imakönyvekben található imák, énekek és egyéb szövegek erősen befolyásolták a vallásgyakorlás formáit, szokásait, csakúgy, mint az egyes kultuszok elterjedését. Ezáltal kihatottak a társadalom általános vallásosságára, sőt, szélesebb körben, a kor irodalmi életében és oktatási-nevelési jellemzőiben is éreztették hatásukat. Ebből adódóan az imakönyvek megkerülhetetlen forrásai a vallástörténeti és néprajzi kutatásoknak: sok jelenség és folyamat miértjére csak a korabeli imakönyvek elsárgult lapjain találhatjuk meg a választ, ennek ellenére mind ez ideig ezek tartalmi és formai jellemzőit nem vonták mélyebb vizsgálat alá. Jelen kötet a magyar vallástörténet és vallási néprajz ezen komoly hiányosságát orvosolja, bemutatva a 19. és a 20. század első felének populáris áhítati irodalmát.